

КИБЕРЖИНОЯТЛАРГА ҚАРШИ КУРАШИШДАГИ ИСЛОҲОТЛАР

Нарбеков Лутфулла Хамзаевич

ИИВ академияси магистратура тингловчиси

Глобал миқёсида дунёда киберхавфсизликни таъминлаш ва кибержиноятларга қарши курашиш борасида “рақамли иқтисодиёт”ни ривожлантириш ва ахборот-телекоммуникация технологиялари соҳаси тараққиётига алоҳида эътибор қаратилмоқда. Хусусан, киберхавфсизлик ва кибержиноятлар соҳаларига оид тегишли чораларни кўриш, улар борасида профилактик тадбирларни самарали қўллаш бўйича тизимли ишлар олиб борилмоқда.

Бинобарин, бугунги кунда мамлакатимизда киберхавфсизлик ва кибержиноятларга қарши курашиш, соғлом Интернет-муҳитига эга ахборотлашган жамиятни ривожлантириш, миллий сайтларни кўпайтиришга алоҳида эътибор қаратилмоқда. Интернетда миллий веб-сайтларни яратишга қаратилган кўрик-танловларнинг ўтказилаётгани, веб-ихтирочиларнинг моддий ва маънавий жиҳатдан қўллаб-қувватланаётгани, соғлом ахборот муҳитини таркиб топтиришга йўналтирилган турли тадбирлар ана шу мақсадга хизмат қилмоқда. Шу билан бир қаторда, шахсларни Интернет ҳамлаларидан ҳимоялаш, ахборот олиш ва тарқатиш маданиятини тарғиб қилиш, тармоқ хавфсизлигини таъминлаш юзасидан чора-тадбирлар амалга оширилмоқда. Оммавий ахборот воситалари орқали мунтазам равишда Интернеттармоқларидан фойдаланиш қоидалари, веб-макондаги хавф ва фирибгарликларга қарши курашиш усуллари тушунтирилмоқда.

Ушбу ўзгаришлар ҳаёт сифатини яхшилаш билан бир қаторда, жиноятчиликнинг янги шакли киберхавфсизликни таъминлаш ва кибержиноятларни юзага келишига замин яратди ҳамда ҳаётимизга “киберхавфсизлик”, “кибержиноятчилик” тушунчасини олиб кирди. Интернет билан боғлиқ киберхавфсизликни таъминлаш бўйича халқаро Symantec Security ташкилотининг маълумотларига кўра, ҳозирда ҳар сонияда дунёдаги 12 нафар

инсондан биттаси Интернетхужум қурбони бўлмоқда ва ҳар йили 556 млн. дан кўпроқ киберхужум уюштирилади ва бунда жабрланувчилар кўрадиган зарар миқдори 100 млрд. АҚШ долларидан кўпроқдир[1].

Жаҳонда “Глобал ахборотлаштириш ва компьютерлаштириш асри”да инсоният ҳаётида оламшумул ихтиролар билан бир қаторда, ахборот хавфсизлигига таҳдид солаётган Интернет тармоқларидан фойдаланиб содир этилаётган жиноятларни жиноят-ҳуқуқий ва криминологик жиҳатларини аниқлаш, динамикасини таҳлил қилиш ҳамда ушбу турдаги жиноятчиликнинг сабаб ва шароитлари, жиноятчи шахсини ўрганиш ва уларни олдини олиш бўйича таклифларни ишлаб чиқиш муҳим аҳамият касб этмоқда. Ўзбекистон Республикасида ҳам ахборотлаштириш ва Интернет тармоғини ривожлантириш ишлари кенг амалга оширилган. Бунда Ўзбекистон мустақилликка эришган вақтда, яъни 1991 йили фақатгина электрон почта учун биринчи маълумотларни узатиш тизимига кириш имконияти пайдо бўлган. 1992–1995 йилларга келиб эса, илк локал провайдерлар иш бошлаган.

1995 йилнинг 29 апрель куни «UZ» домени ишга тушган. 1995–2000 йиллар Интернет тармоғи мамлакат доирасида катта тезликда ривожланиш босқичини босиб ўтган ва ҳозирги кўринишга келган[2].

Мазкур соҳа доирасида Ўзбекистонда давлат бошқаруви тизими ҳам ривожланиб келди. Хусусан, 2012 йилда Ўзбекистон Республикаси Алоқа, ахборотлаштириш ва телекоммуникация технологиялари давлат қўмитасини ташкил этилди. 2015 йилда эса мазкур давлат қўмитаси Ўзбекистон Республикаси Ахборот технологиялари ва коммуникацияларини ривожлантириш вазирлигини сифатида қайта ташкил этилди. Интернет тармоғининг миллий сегменти янада шакллантирилишини таъминлаш, мамлакатимизнинг турли йўналишлардаги замонавий веб-ресурсларини, шу жумладан, аҳолининг, хусусан, ёш авлоднинг ахборотга бўлган ва интеллектуал талаб-эҳтиёжларини қондириш мақсадида тармоқ ресурсларини ривожлантириш учун зарур техник ва қулай шарт-

шароитларни яратиш Вазирликнинг асосий вазифаларидан бири этиб белгилаб қўйилди. Бугунги кун талабидан келиб чиққан ҳолда, Ахборот технологиялари соҳасидаги жиноятлар кибержиноятчиликка қарши юртимизда кенг қамровли ишлар амалга оширилмоқда. Жумладан, Вазирлар Маҳкамасининг 2018 йил 20 октябрдаги «2030 йилгача бўлган даврда барқарор ривожланиш соҳасидаги миллий мақсад ва вазифаларни амалга ошириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги 841-қарори қабул қилинди. Унга мувофиқ 2030 йилгача ноқонуний пул оқимларини кескин қисқартириш, ўғирланган активларни излаб топиш ва қайтариш бўйича ишларни жонлантириш, уюшган жиноятчиликнинг барча шакллариغا қарши кураш олиб бориш ва экстремизм кўламини жиддий равишда қисқартириш асосий вазифалардан бири сифатида белгилаб қўйилди. Ҳозир айнан кибержиноятчиликка қарши курашиш борасида зарур чоралар амалга оширилмоқда.

Киберхавфсизлик масалаларини ҳал қилиш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 14 сентябрь кунидаги ПҚ-4452-сонли “Ахборот технологиялари ва коммуникацияларининг жорий этилишини назорат қилиш, уларни ҳимоя қилиш тизимини такомиллаштиришга оид қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги қарорига биноан киберхавфсизлик уни тартибга солиш соҳасида ваколатли орган Ўзбекистон Республикаси Давлат хавфсизлик хизмати ҳисобланади. Ўз навбатида Ўзбекистон Республикаси Ахборотлаштириш ва телекоммуникациялар соҳасидаги назорат бўйича давлат инспекцияси “Киберхавфсизлик маркази” давлат унитар корхонаси (Давлат хавфсизлик хизмати таркибида) билан биргаликда давлат ва хўжалик бошқаруви органларида маҳаллий давлат ҳокимияти органларида бошқа ташкилотлар ва идораларда ахборот-коммуникация технологияларини жорий этиш ва ривожлантириш, ахборот хавфсизлиги ҳолатини назорат қилиш, мониторинг қилиш, ўрганиш ва текширишни амалга оширади.

Бундан ташқари, рақамли маълумотлар хавфсизлиги билан боғлиқ хавфларнинг ортиб бориши, давлат ва жамият манфаатлари ҳамда

фуқароларнинг шахсий ҳуқуқларига таҳдид солиши – глобал рақамли бошқарув учун янги муаммоларни келтириб чиқараётганлиги сабабли жорий йилнинг 15 март куни «Киберхавфсизлик тўғрисида»ги қонун президент томонидан имзоланди[3]. Ҳужжат Қонунчилик палатаси томонидан 25 феврал куни қабул қилинган, Сенатда 17 март куни маъқуллаган. 40 та моддадан иборат мазкур қонун расман эълон қилинганидан 3 ой ўтиб, 2022 йил 17 июлдан қонуний кучга кирди.

Киберхавфсизликни таъминлашдаги асосий принциплар–қонунийлик, шахс ва давлат манфаатларини ҳимоя қилиш, соҳага ягона ёндашув, тизимни яратишда (давлат харидларида) маҳаллий ишлаб чиқарувчиларга устуворлик бериш, халқаро ҳамкорлик учун очиқлик ҳисобланади.

Ушбу қонунда ҳам, бошқа кўплаб ҳужжатлар каби Ўзбекистон қўшилган халқаро шартномаларда кўзда тутилган бошқача қоидаларда устуворлик берилган. Яъни, халқаро шартномада “Киберхавфсизлик тўғрисида”ги қонундан бошқача қоида назарда тутилган бўлса, халқаро шартнома қоидалари қўлланилади.

Давлат органлари ва ташкилотлари ҳам киберхавфсизликни таъминлаш мақсадида ваколатли давлат органидан кибертаҳдидлар, дастурий таъминотдаги, ускуналар ва технологиялардаги заифликлар тўғрисидаги ахборот ва маслаҳатлар олиш ҳуқуқига эга. Шунингдек, давлат органлари ва ташкилотлари ваколатли органни киберҳужумлар тўғрисида огоҳлантириши, киберҳимоя учун сертификатлаштирилган дастурий таъминотлардан фойдаланиши, соҳага доир норматив ва техник ҳужжатларни ваколатли орган билан келишиши шарт[4].

Давлат органлари ва ташкилотларининг ахборот тизимлари ҳамда ресурслари маълумотларининг сақланишини таъминлаш маълумотларнинг захира нусхаларини яратиш йўли билан амалга оширилади, уларнинг сақланиш муддати охириги 3 ойдан кам бўлмаслигикерак.

Муҳим ахборот инфратузилмаси объектлари ва миллий ахборот ресурсларидан фойдаланиш билан боғлиқ муайян ҳуқуқларга эга юридик шахслар, яъни киберхавфсизлик субъектларига ҳам ушбу қонун доирасида бир қанча ҳуқуқ ва мажбуриятлар юклатилган.

Киберхавфсизлик талабларига мувофиқлик юзасидан экспертиза мажбурий тартибда ёки киберхавфсизлик субъектларининг ташаббусига кўра амалга оширилади. Қуйидагилар киберхавфсизлик талабларига мувофиқлик юзасидан мажбурий тартибда экспертизадан ўтказилиши лозим: (18-модда)

давлат органларининг ахборот ресурслари; давлат органларининг ахборот тизимлари;

муҳим ахборот инфратузилмаси объектлари тоифасига киритилган ахборот тизимлари.

Шунингдек, давлат органлари ва ташкилотлари ахборот тизимлари ҳамда ресурсларининг киберхавфсизлигини таъминлаш учун қўлланиладиган аппарат, аппарат-дастурий ва дастурий воситалар мажбурий тартибда сертификатлаштирилиши лозим (19-модда).

Киберхавфсизлик ҳодисалари ваколатли давлат органи ёки киберхавфсизликни таъминлаш бўйича ишчи органнинг мансабдор шахслари томонидан текширилади. Шунингдек, техник имкониятларга эга бўлса ахборот ресурсининг ўзи ҳам текширув ўтказиши мумкин. Бунда у ваколатли органни натижалардан хабардор қилиши керак (22-модда).

Шунингдек, қонуннинг олтинчи бобида муҳим ахборот инфратузилмаси объектларининг киберхавфсизлигини таъминлаш, уларни тоифалаштириш ва реестрини юритиш, ҳуқуқ ва мажбуриятлари ҳамда хавфсизлик талабларига доир нормалар берилган.

Давлат хавфсизлик хизмати Ўзбекистон қонунчилиги ва халқаро шартномаларига мувофиқ, халқаро кибержиноятчиликка қарши курашиш масалаларига доир ахборотни чет давлатларга ва халқаро ташкилотларга сўров бўйича тақдим қилади. Агар бундай ахборот тергов ва суд жараёнларига тўсқинлик қилмаса ҳамда киберхужумларга барҳам беришга хизмат қилса, ваколатли орган уни хорижий давлатлар ва халқаро ташкилотларга олдиндан сўровсиз ҳам бериши мумкин (36-модда).

Хўш, “кибержиноятчилик” тушунчасининг ўзи нима эканлиги, унинг таркибий қисмлари ҳамда биз сўнгги пайтларда тез-тез учратишга одатланиб қолган кибермаконга оид ибораларга тўхталиб ўтамиз:

Киберхавфсизлик – ахборотни эгаллаш, уни ўзгартириш, йўқ қилиш ёки ахборот тизимлари ва ресурсларини ишдан чиқариш мақсадида кибермаконда дастурий таъминот ва техник воситалардан фойдаланилган ҳолда амалга ошириладиган жиноятлар йиғиндиси[4].

Кибержиноятчилик тушунчаси ахборот-коммуникация технологиялари соҳасидаги кўплаб турдаги жиноятларни ўзида бирлаштирган. Виртуал тармоқда даҳшат солиш, вирус ва бошқа зарарли дастурлар, қонунга зид ахборотлар тайёрлаш ва тарқатиш, электрон хатларни оммавий тарқатиш (спам), хакерлик ҳужуми, веб-сайтларга ноқонуний кириш, фирибгарлик, муаллифлик ҳуқуқини бузиш, кредит карточкалари рақами ва банк реквизитларини ўғирлаш (фишинг ва фарминг) ҳамда бошқа турли ҳуқуқбузарликлар шулар жумласидандир. Бундай ҳолатларда жиноятчилар ўзларини қизиқтирган “объектлар”га моддий ва маънавий зарар етказишни ўз олдига мақсад қилиб қўяди. Кибержиноятчилик ва уни содир этувчи кимсалар доираси эса йилдан йилга кенгайиб бораётганини ҳаётнинг ўзи кўрсатиб турибди[5].

Киберхужум – бу шахсий ёки уюшган гуруҳ томонидан компьютер тармоқлари, ахборот тизимлари ёки катта АТ инфратузилмасини нишонга

олиш учун зарарли кодни ўғирлаш, ўзгартириш ушбу турдаги ҳаракатларнинг хар қандай афзалликларидан фойдаланиш учунтурли хил воситалардан фойдаланган холда ишлатиладиган хужум турлари ҳисобланади.

Кетфишинг – Интернетда ёки бутун ижтимоий тармоқлардаги гуруҳларда эмоционал/романтик муносабатларда одамларни алдаш мақсадида, сохта профил, akkaунт ёки веб-сайтидан фойдаланган холда мулоқотга киришиб, ўз мақсадларига эришишни ичига олган жараён.

Мутахассислар кетфишинг шахсдаги нафрат, қасос, қизиқувчанлақ, ёлғизлик ёки зерикиш натижасида юзага келишини таъкидлайдилар. Бу каби хатти-харракатлар мамлакатимиз худудида ҳам учраб турибди, бунинг учун Жиноят Кодекси 165-моддасига (Товламачилиқ) кўра жавобгарлик белгиланган.

Майнинг – бу кўп қиррали ва аниқ тарифланиши қийин бўлган тушунча. Майнинг тармоқдаги битимларни кузатиш ва рақамли имзоларнинг ҳақиқийлигини текшириш, блокчейнни сақлаш ва янги блокларни кузатиш, қўшимчалар учун номзод блокларни яратиш, блокни яроқли ҳолатга келтирадиган криптовалюта топши (тўғридан-тўғри қазиб олиш) ҳамда блокни бошқа иштирокчиларга эълон қилиш каби процедура занжиридан иборат жараён сифатида тавсифланади. Содда қилиб айтганда майнинг криптовалюта яратишга ва криптовалюта кўринишида мукофот олишга қаратилган фаолиятдир.

Ушбу соҳадаги жиноятларнинг хавфи шундаки, мудофаа, ишлаб чиқариш, иқтисодий, банк ва бошқа мақсадлардаги мураккаб компьютер тизимларининг бошқарув сенсорлари билан боғлиқ ҳаракатлар учун муҳим бўлган маълумотларнинг йўқ қилиниши, блоккланиши, модификацияси одамларнинг ўлимига ва уларнинг соғлиғига зарар етказиши, мулкни йўқ қилиши, катта миқёсда иқтисодий зарар етказиши мумкин. Шундай экан, мамлакатимизда киберхавфсизликни таъминлаш ахборот технологиялари соҳасидаги жиноятларга қарши самарали механизмини такомиллаштириш, шахсларнинг га доир ариза,

хабарларини электрон рўйхатга олиш ва натижаларининг ягона электрон ҳисобини юритиш имконини берувчи дастурий модулни яратиш,терговга қадар текширув босқичида иштирокчиларнинг ҳуқуқий мақомини белгилаш, диспозитив ҳуқуқларни кенгайтириш ҳамда киберхавфсизлик ва кибержиноятлар қарши курашишнинг самарали тартибини жорий этишга доир муаммоларнинг илмий ва амалий асосланган ечимларини топиш мақсадга мувофиқдир.

Фойдаланган адабиётлар:

1. https://sud.uz/wp-content/uploads/2021/odilsudlov/5_uz.pdf
2. <https://lex.uz/uz/docs/5960604>
3. <https://lex.uz/uz/docs/5960604>
4. Ахборот технологиялари соҳасида, шу жумладан интернет тармоғида содир этиладиган ҳуқуқбузарлик ҳамда жиноятларни аниқлаш, барвақт олдини олиш ва тергов қилиш методологияси//Ўз. Рес. ИИВ Академияси//муаллифлар жамоаси//Тошкент-2022 й// 8-бет
5. <https://lex.uz/uz/docs/5960604>